

aktualizálás veszélyét illetően, de hangot adott annak az aggálynak is, hogy helytelenül járnánk el, ha nem vennénk figyelembe: korunk számos nagy kérdése felvetődött már régebben is, igaz, más gazdasági-társadalmi körülmények közt, más síkban, de mégis több szempontból hasonló módon.

Végül Kovács Endrének és Trencsényi-Waldapfel Imrének válaszolt Komor Ilona. Egyetértett Kovács Endrével abban, hogy a magyarországi Comenius-kutatás jelenleg nincsen abban az állapotban, hogy a pataki korszak szintézisét el lehessen készíteni. Kétségtelen azonban, hogy az elmúlt évek során sokat fejlődött a magyar comeniológia s eredményei korántsem lebecsülhetők. Viszont Kovács Endrének azt a kritikai megjegyzését, hogy a magyarországi Comenius-kutatók elszigetelten szemlélik a pataki korszakot, kissé magára is érvényesnek mondta.

Trencsényi-Waldapfel Imre megállapításai minden ponton kiegészítették nézeteit, s külön is köszönetet mondott azért, amit Trencsényi-Waldapfel Imre a comeniusi reálpolitikával kapcsolatban kifejtett.

Turóczy-Trostler József elnök a vita eredményeit összefoglalva megállapította, hogy hasznosan merültek fel és több vonatkozásban tisztázódtak is a Comeniusszal kapcsolatos lényeges kérdések: a marxista—leninista módszer alkalmazása, a mikro- és makrofilológia viszonya, az európai távlatok és a magyar távlatok arányosítása, a hatás-vizsgálat feltételei s nem utolsósorban a filológiai művek megírásának módszertani és stilisztikai követelményei. E szempontokat kifejtve az elnök igen tanulságosnak minősített az elhangzott vitát.

A vita eredményeként a bizottság a következő határozatot hozta: „A kiküldött Bírálóbizottság megállapítja, hogy Komor Ilona *Comenius-tanulmányok* című kandidátusi értekezésében szerencsésen alkalmazza a marxista—leninista módszert, és számos eredménnyel gazdagítja a Comenius sárospataki működésével foglalkozó szakirodalmat. A disszertáció szerkezeti sajátossága következtében fejezetei nem egyforma jellegűek. Legtöbb eredeti szempontot a *Fortius redivivus* és a *Schola ludus* elemzésében érvényesít. A nagy kiterjedésű Comenius-irodalmat széleskörűen, bár nem teljesen használja fel, viszont Comenius eredeti műveit alaposan tanulmányozta. — Mindezek alapján a Bírálóbizottság *egyhangúan* javasolja a TMB-nak, hogy Komor Ilona részére a kandidátusi fokozatot ítélje oda.”

A vitát összefoglalta:

Dobossy László

a bizottság titkára

GERGELY GERGELY „TOLNAI LAJOS PÁLYÁJA” CIMŰ KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA

1961. június 26-án zajlott le Gergely Gergely disszertációjának nyilvános vitája. A bírálóbizottság elnöke: *Sóter István* levelező tag, titkára: *Kovács Kálmán* kandidátus, tagjai: *Czine Mihály* kandidátus, *Diószegi András* tud. munkatárs, *Nagy Péter* kandidátus, *Szaunder József* kandidátus és *Wéber Antal* kandidátus voltak.

BÓKA LÁSZLÓ opponensi véleményében vitatta a tanulmány koncepcióját s Tolnai Lajos irodalomtörténeti helyének meghatározását. Különösen az Eötvössel való rokonítást tartotta megalapozatlannak, mert nem igazol-

ják sem eszmei, sem regénytechnikai hasonlóságok. Gyökeresen más társadalmi helyzet formálta ki élet- és társadalomszemléletüket; Eötvös támadó, leleplező, bíráló magatartása mögött határozott irányú eszmei-politikai koncepció munkált, Tolnai esetében viszont ilyesmiről nem lehet szó. Kifogásolta, hogy a regénytechnika fejlődésében fiktív irányokat rajzolt meg a szerző, hogy Eötvös—Kemény, illetve Jókai—Mikszáth „vonalról” beszél, hogy a sikerre törés alapján igyekezett osztályozni az írókat. A nem eléggé átgondolt konstrukció túlságosan alábecsüli Jókai és Mikszáth munkásságát, ugyanakkor alig fedi fel Tolnai írásművészetének problémáit. Nagy kár — folytatta Bóka László —, hogy beleragadt a jelölt a nemzeti klasszicizmus Gyulai-féle felfogásába, hogy olyan koncepcióba kényszerítette bele hősét, amely Tolnait sohasem fogadta be. Inkább Ady és Móricz irodalomszemléletét kellett volna alapul vennie, s ebből megközelítenie tárgyát.

Bóka László szerint a disszertáció értékét azonban nem az aligha tartható koncepció határozza meg, hanem az a meghitt vonzalom, amellyel — olykor a saját konstrukcióját is áttörve — közeledett Tolnaihoz Gergely Gergely. Az életmű *egészét* vizsgálta, beleértve a korai és kései alkotásokat s a fellelhető levelezést. Ilyen teljességre törő Tolnai-biográfiánk és fejlődésrajzunk eddig nem volt. E gondos munka termette meg a mű másik jelentős eredményét: Tolnai minden korszakát átható, morális ihletettséggű kritikai magatartásának feltárását, amely magyarázatot ad arra is, hogy a koreszmék egyikével-másikával való egyetértés ellenére miért került azok hivatalos képviselőivel mindig ellentétbe. Harmadik jelentős erénye a disszertációnak az a következetesség, ahogy egy realista stíluseszményhez igyekszik mérni Tolnai stílusát, műformáit. Arnyalt megfigyeléseket eredményez vizsgálódása; felfedi az író ábrázolásmódjának drámaiságát és líraiságát, műfajhatárokon átlépő, ellentétes műfaji elemeket koncentráló képességét. Jó nyomokat tár fel a további kutatás számára, mert tárgya kapcsán felveti a magyar kritikai realizmus történetének és elvi problémáinak számos kérdését: az ábrázolásmód realizmusát, az írói realizmus fokát, a regények epikusságát, az extenzitást stb. Megoldásai ugyan nem mindig megnyugtatóak, de éppen ezzel mutat túl önmagán a dolgozat: sürgeti a realizmus alapvető elméleti és történeti kérdéseinek megoldását, az elvi vitákat.

Végül Tolnai lírájával s a dolgozat stílusával foglalkozott Bóka László. Jelentősebb költőnek tartja Tolnait, mint a jelölt, s utal Komlós Aladár idevonatkozó megállapításaira. Igen tanulságosnak véli Tolnai és Arany viszonyának taglalását, Tolnai és a Petőfi-korszak kapcsolatának elemzését. Tolnai lírája bizonyítja, hogy nem e korszak stílusának továbbfejlesztése és folytatása volt az epigonizmus oka. Az a moralitás, amely Tolnai regényeinek kritikáját táplálja, lírájában leplezi le azt a lírai indulatot, azt a kompozicionális feszültséget, amely regényeiben hol drámai, hol lírai szerkesztésként jelentkezik. Tolnai lírája egyben epikájának is egyik kulcsa. A továbbiakban a pongyola stílusra, a gondatlan fogalmazásra figyelmezteti a szerzőt. Pongyolaságnak tekinti a dolgozat túlírtságát, bőbeszédűségét is. Megjegyzéseit, kifogásait érdemi kritikának szánta Bóka László, mert a disszertáció tárgya, problematikája, a szerző több évi tiszteletre méltó munkája megérdemli, hogy komoly, elemző bírálólatban foglalkozzanak vele, s az alkotást javasolja a kandidátusi fokozatra.

JUHÁSZ GÉZA kandidátus azt hangsúlyozta opponensi véleményében, hogy Gergely a teljes Tolnai-hagyaték felmérésére vállalkozott, s az értekezést

bő jegyzetanyag, meglehetősen teljes és tanulságos bibliográfia egészíti ki. Sikeresen elemezte a csaknem teljesen elfeledett korai és kései alkotásokat. Részletesebben foglalkozott Juhász Géza *A báróné ténsasszony* című regényével. A dolgozat sok helyes megállapítása közül azt emelte ki, hogy az író itt sem menekül vissza a múltba, ellenkezőleg: minden sorát jelenéhez szóló intelemnek szánja. Kár, hogy nem mindig dönthető el, gáncsnak vagy dicséretnek tekintjük Gergely egyes megállapításait (a mű drámaisága, leírással kifejezett gondolatok stb.). Juhász Géza szerint a regény zsánerképszerű részleteit nem lehet diszharmóniának minősíteni, a hézagos ábrázolásban, a látszólag össze nem illő jelzőkben észre kell vennünk a balladai szerkesztést. A jelöltnél jóval szeplőtlenebbnek tartja a mű realizmusát, s túlzott ideológiai éberséget lát abban, hogynacionalizmusra gyanakszik az idegenek ábrázolásában.

Nem jogos, ha az *Uj főispán* megoldásával kapcsolatban lojalitást emleget a jelölt. Parasztból lett főispánt ábrázolni — ez legalább annyira kihívó, mint az *Uj Zrinyász*. Csoda, de a csodát elemi egyszerűséggel fogadtatja el velünk az író. Az arisztokrácia ábrázolásában nem az a tipikus, amit a mágnások művelnek, hanem az, hogy ha akarnák, még ezt a csodát is megtehetnék. Kétségtelenül Deus ex machináról van szó, de nem társadalmi tájékozatlanság hozta létre, hanem a merész mesebonyolítás. Gróf Salamonfy riadt víziója pedig úgy hangzik, mint valami ködös megsejtése annak, hogy Hunniában is fenyeget már a demokrácia. *A polgármester úr* kapcsán azt, hangsúlyozta Juhász Géza, hogy teljes joggal ítélte el Tolnai a polgárságot, de nem a nemeseket akarta visszajuttatni a hivatalokba. Örült volna természetesen, ha megszabadulunk a kapitalizmus farkaskölcsetől, ábrázolt is néhány vonzó, tisztességes jellemet, ám e harc ugyanolyan hiú remény volt, mint Eötvös Karthausi-ja. A jelöltnek mégis igaza van: ha íróknak nem is tudott gyakorlati megoldást ajánlani, változtatni akart a világon, hitt a jobb jövőben, ezért érzett heves felháborodást minden gabszág láttán.

Ezek után Tolnai tanulmányaiival, kritikáival, irodalmi elveivel foglalkozott Juhász Géza. Megállapítható, hogy írónk realista meggyőződéssel alkotott, s nálunk ő közelítette meg elsőnek a realizmus követelményét. Nagy kár, hogy a korabeli kritika nem ismerte fel újszerűségét, hogy még a nagy tehetségű s a realizmust sürgető Péterfy sem látta: jelen van már, akit vár. Legfeljebb Arany Aristophanes-fordítása támogathatta Tolnai törekvéseit. Ilyen szempontból fontosnak tartja Juhász Géza Tolnai és Dr. Ferenczy József kapcsolatát. Lényegében érthető, hogy a disszertáció amolyan ellen-Jókainak ábrázolja írónkat. Mindkettő túlzott, s mindkettőt elhomályosította Mikszáth népszerűsége. Azok a polgárolvasók, akik a 80-as években még tapsoltak Tolnainak, amiért oly bátran bírálta a *másik osztályt*, kezdtek maguk is belenőni a hatalomba, s egyre kevésbé fogadták el, hogy egyetlen szervezett bűntanya volna az ország. Ez magyarázza, hogy utolsó művei már kötetben nem jelenhettek meg. De a fiatal írók, s épp a legkülönbek, egyaránt lelkesedtek érte, soha nem nyugvó szellemétől kaptak ösztönzést, bátorítást.

Végül a jelölt ama nézetét vitatta Juhász Géza, hogy Tolnai alkotás-módja nem tipikus, hogy úgy látja, írónk csak a kritikai realizmus határáig jutott el. Opponens inkább Ady és Móricz véleményét vallja, mert eleven jellemeket teremtett Tolnai, akik magukon viselik osztályuk jegyeit. Nem látta ugyan meg az új, antikapitalista erőket, de morális bizakodása nemes lélekről beszél, aki ember maradt a kor szennyében. Kifogásolja, hogy csak vázlatosan elemezte a dolgozat Tolnai művészi eszközeit. Kiderül véleményé-

ből — fejezte be Juhász Géza —, hogy nem hibátlan tanulmány a vita tárgya, de bizonyítja a mű, hogy a jelöltben adva van az önálló tudományos tájékozódás képessége. Végső eredményeivel egyetért, a munkát a Tolnai-irodalom hasznos termékének tartja, s kandidátusi értekezésként elfogadja.

KOVÁCS KÁLMÁN a kiadatlan Tolnai-művek megjelentetését sürgette, mert beletartoznak az ellenzéki irodalom áramába. Gergely munkája hézagpótló, első vállalkozás arra, hogy felmérje a teljes életművet, s ezért feltétlenül elismerést érdemel. Helyesli, hogy a realizmus és a romantika válaszfúrtjára helyezte hősét, hogy csak a realizmus előfutáraként ábrázolja. A sok bizonyító ok közül az írói magatartásra utal. Arra biztatja a szerzőt, hogy kutassa tovább az egyéni, a sajátosan Tolnai-művészetet, mert itt bőven akad még tennivaló. Olyan írói eszközöket említ, amelyek inkább a szatíra vagy a pamflet jellemzői.

CZINE MIHÁLY a tanulmány történeti magvával vitatkozott. Úgy látja, Tolnai nem tekinthető összekötő kapocsnak Eötvös és Móricz között. Ady 1902-ben fedezte fel Tolnait, akkor, amikor saját harcához keresett bátorító példákat. Móricz figyelme 1940 körül irányult rá, mert azt találta meg benne, amitől az ő kora is szenvedett. A helyzet aztán önmaga növelte meg szemükben Tolnai jelentőségét. Nem volt igazi magvető Tolnai; a század végén még ismerték, de a Nyugat írói már rendre megfeledkeztek róla, s ekkor még Móricz sem tudott mit kezdeni vele. A Magyar Klasszikusok-ban legújabban megjelent műveit nézve, a novellákon kívül alig maradt valami, amit az olvasó úgy tudna elolvasni, mint az Eötvös és Móricz közötti irodalomtörténeti fejlődés egyik legjelentősebb állomását. Vitatta Czine az írói fejlődésrajzot is. Nem tartja kielégítőnek azt a magyarázatot, amellyel indokolja a jelölt; a 80-as évek csúcspontja után miért hanyatlik Tolnai a 90-es években. Úgy látja Czine, hogy a 80-as évek kezdeményei a 90-es években bizonyos mértékig megfakultak és összehúzódtak. Megtorpantak azok az írói pályák is, amelyek korábban a realizmus irányába indultak el. Egyedül Bródy Sándor a kivétel. A jelöltnek módosítania kell tehát azt a képet, amelyet Tolnai fejlődéséről és irodalomtörténeti helyéről alakított ki.

GERGELY GERGELY válaszolt ezután az opponensi véleményekre és a hozzászólásokra. A részletproblémákkal foglalkozott először. Elismerte a stilisztikai kifogások jogosultságát. Úgy érzi, opponensei túlbecsülik Tolnai líráját. Igen tanulságosnak tartja, ahogy összevetette Juhász Géza *A báróné ténsasszonyt* és az *Új Zrínyiászt*. Kifogásolt esztétikai elemzéseit nem értékítéletnek, hanem pusztá ténymegállapításnak szánta. Vallja, hogy Tolnai csak a realizmus megszgyéjéig jutott el, de nem haladta túl alkotásait az idő. Bóka Lászlónak és a hozzászólóknak adott válaszában főleg Tolnai irodalomtörténeti helyével foglalkozott, s védte álláspontját. Újból kifejtette, hogy milyen vonások rokonítják hősét Eötvössel, s melyek az elválasztó, az eltérő történeti helyzetből és az eltérő egyéniségből fakadó tulajdonságaik. Végül megköszönte a bírálók segítségét, ösztönzéseit; az elhangzott megjegyzéseket pedagógusi munkájában s további kutatásaiban hasznosítja.

A vita alapján a Bírálóbizottság *szótöbbséggel* (6 : 1) javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy jutalmazza Gergely Gergely munkáját az irodalomtudomány kandidátusi fokozattal.

A vitát összefoglalta:
Kovács Kálmán
a bizottság titkára